

FİİLLERİ SIFAT-FİİL YAPAN EKLER MİDİR, KULLANIM MI? Which One Makes The Verbs Particibal? Suffix or Usage?

Faruk GÜRBÜZ *

ÖZ

Partisip diye de anılan sıfat-fiillerin birçok kaynakta türemiş kelimeler olarak tanıtılmış olduğuna rastlamaktayız. Onların kullanımdan değil de sonlarına almış oldukları ekler vasıtasıyla hem anlamlarını ve hem de türlerini değiştirmiş oldukları iddia edilmektedir. Oysa fiilleri sıfat-fiil yapan amillerin bu ekler olmadığı, onları girdikleri bağlam ve kullanımların sıfat-fiil yaptıkları daha mantıklı gözükmektedir. Bu çalışmada bu istikamette bir tartışma ve mütalaa bulacaksınız.

Anahtar Sözcükler: Fiil, sıfat, isim, sıfat-fiil, bağlam, kullanım

ABSTRACT

We see that adjective-verbs, also called participial, are introduced as derivative words in many literary sources. It has been claimed that they change both their meanings and kinds through not their usages but their suffixes. However, it appears logical that the reasons for making the verbs participle are not these suffixes, but their usages and context. In this study, we present a discussion in this direction.

Keywords: verb, adjective, noun, participial, context, usage.

1. Giriş

Yeni karşılaşılan ve adı henüz konmamış her varlık veya kavram, mutlaka yeni bir isme muhtaçtır. Onlara yeni adlar bulmak gerekir. Bu, iletişim kurmak için mutlak bir zarurettir. İşte bu problemi çözmek ve bu zarureti gidermek için, *"Dilde yeni varlıkları ve kavramları karşılamak için birkaç yol vardır. Bu yollar şunlardır: Yabancı kelime almak, kelime grubu yapmak, kelime diriltmek ve derlemek ve kelime yapmak."*

Bu yollarla yapılan kelimelere bakıldığında görülür ki yapılan her yeni kelime, yeni bir varlık ve kavramı karşılamaktadır. Üstelik yapılan her yeni kelimenin, çoğu zaman, türü de değişmektedir. Yani bu kelimeler aslında isimken, türemiş hâli ile sıfat veya fiil, fiilken sıfat olmuşlardır. Mesela "ağaç" ismi ile "kakan" fiilimsisi bir araya gelip kaynaşarak bir kuşa isim olmuşken, "açık" sıfatı ile "göz" ismi de bir araya gelip kaynaşarak bir niteliğe ad olmuşlardır. Yani sıfat olmuşlardır. Burada artık, birleşmek yoluyla yeni varlık ve kavramlara ad olmuş bu kelimelerin anlamlarını değiştiren sebebin, bir dil kuralına göre birleşmek olduğunu söylemek mümkündür. Yani bu iki kelime, yeni bir varlık ve kavramı karşılamak için benzetme ilgisiyle sıfat tamlaması biçiminde birleşmiş ve asıl anlamlarını kaybederek "uyanık" gibi yeni bir anlam kazanmışlardır. Dolayısıyla da yeni bir kavrama ad olmuşlardır.

Yine, ikinci bir yol olarak, yapım eklerinin "sözcüğün anlamını, çeşidini değiştirdikleri"¹ ve yeni anlamlı kelimeler oluşturdukları malumdur. Mesela, "ağaç"

* Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü Öğretim Üyesi.

¹ - Muharrem Ergin, *Üniversiteler İçin Türk Dili*, Bayrak /Basım Yayım/Tanıtım, İstanbul, 1990, s. 221

² - Tahir Nejat Gencan, *Dil Bilgisi*, Ayraç Yayınları, Ankara, 2001, s. 82.

isminin sonuna gelen “-lık” ekinin köke bir anlam kattığını ve kökün yalnızca anlamını değiştirdiğini söylemek mümkünken, “su” ismine gelen “-lu” ekinin kökün hem anlamını ve hem de kelime çeşidini değiştirdiğini de söyleyebiliriz. Çünkü “-lık” eki, ağaç kelimesinin sonuna gelerek onu “ağaçlık” şeklinde “ağacı bol olan yer” anlamında yine yeni bir isim yapmışken, “-lu” eki “su” isminin sonuna gelip onu “sulu” şekline sokmuş ve sıfat yapmıştır. Yani bir niteliğe ad kılmıştır.

Yine çekim eklerinin, “*Kelimenin anlamını ve sınıfını değiştirmedeği*”⁸ şeklindeki yaygın kanaate karşı çıkarak şunu söylemek mümkündür: Çekim ekleri de yapım ekleri gibi kelimelerin hem anlamlarını ve hem de sınıflarını değiştirebilir. Mesela “-yor” çekim ekinin “gel-” fiil köküne kattığı farklılığa anlam dememize mani olan nedir? İşte bu kabil sorulara cevaplar verildikçe Türk dil bilgisinin yeniden gözden geçirilmesi ve dil bilgisi terimlerinin yeniden tanımlanması ve terimlerin karşıladıkları kavramların anlamlarına uygun şekilde isimlendirilmesi meselesi gündeme gelecektir ve öyle sanıyorum ki çekim eklerinin de kelime ve cümlelere kattığı farka anlam denmek zorunda kalınacaktır. Mesela “*Onun tanıdığını ben de tanıyorum.*” cümlesindeki tamlamada bir çekim ekinin bir fiili, başka bir ifadeyle, bir fiil cümlesini isim yaptığına dikkat etmek gerekir. “*O-n-un tanı-dı-k-ı-n-ı*” tamlamasında “*tanı-dı-k*”, aslında çekimli bir fiildir. Kişisi ve zamanı vardır. Dolayısıyla bu ifade bir fiil cümlesidir. Ancak, bu çekimli fiilin sonuna gelen “-ı” tamlanan eki, bu fiili fiil olmaktan çıkarmış ve onu isim yapmıştır. Tabiidir ki isim olunca bu fiilin anlamı da değişmiştir. Ne var ki bu ayrı bir tartışma konusudur; ancak, biz asıl tartışacağımız konu için, kendimizi biraz da zora sokacak olan bu yeni bakış açılarını burada bir ön bilgi olarak vermek istedik.

Dolayısıyla, yeni varlık ve kavramlara adlar bulmak, yukarıda değinildiği gibi birçok yolla mümkün olmakla birlikte, dilbilgisinin bir dalı olan biçimbilgisi çalışmalarında, daha çok, bu yeni varlıklara ve kavramlara ad bulma işinin, kelime kök ve gövdelerine eklemeler yapmakla oluştuğu gerçeğine dikkat çekilir. Halbuki kullanım yoluyla da yeni varlık ve kavramlara karşılıklar buluruz. Ne var ki çok da gizli olmamalarına rağmen bu gibi incelikler çoğu zaman gözden kaçarlar.

İşte gözden kaçan bu gerçeklerden birisi de sıfat-fiilleri, “*Anası mezar dikecekmış.*” şeklinde formüllenen, yani “-an”, “-ası”, “-mez”, “-ar”, “-dı-k”, “-ecek” ve “-miş” eklerinin meydana getirdiği fikridir. Türk dili üzerine kıymetli vakitleirni harcamış pek saygıdeğer birçok Türk dil bilimcileri de sıfat fiilleri bu eklerin oluşturduğu kanaatini taşımış ve yayınlamış oldukları eser ve makalelerde de hep bu istikamette bilgiler vermişlerdir. Hiç şüphesiz çoğu hocalarımız olan bu bilim insanlarına saygımız sonsuzdur. Ancak bir ilmi terbiye içinde, onlarla paylaşmadığımız görüşleri ortaya koymak da yine bilimsel faaliyetlerin gelişmesi için bir zaruret ve hatta mecburiyettir.

Özetle, biz, fiilleri sıfat-fiil yapan etkenlerin sıfat-fiil ekleri diye tanımlanan ekler olmadıklarını düşünüyoruz. Onları sıfat-fiil yapan etkenin kullanım olduğuna dikkat çekmek istiyoruz. Bu görüşümüzün doğruluğunu ortaya koymak için de makalemizin birinci bölümünde fiilleri sıfat-fiil yapan etkenlerin ekler olduğu görüşünün ders

³ - Haydar Ediskun, *Türk Dilbilgisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1985, s. 101.

kitaplarında ve diğer bilimsel eserlerde nasıl işlendiğini sergileyeceğiz. İkinci bölümde kendi görüşümüzü doğrulayacak mütalaalarımızı ve belgelerimizi ortaya koymaya gayret edeceğiz. Sonuç bölümünde ise vardığımız kanaati tartışmaya sunacağız.

1. Bölüm

1. 1. Çeşitli kaynaklarda sıfat-fiiller:

Çeşitli kaynaklara baktığımızda, hemen hemen bütün dil bilimcilerin fiilleri sıfat yapan sebebin yukarıda sıralanan ekler olduğu kanaatinde ittifak etmiş olduklarını görürüz. Mesela, **Ortaokullar İçin Türkçe Dersleri 8** adlı ders kitabında, “*Beygirle gelen çiftçi*’, *yanımda yatan Kâzım*’, *sürülmedik toprak*’ sözlerinde siyah dizilmiş olan sözcükler, birer fiilimsidir. Bu fiilimsiler, iş ve hareket bildirmekle birlikte, kendilerinden sonra gelen adların sıfatı da olmuştur; onun için bu tür fiilimsilere **ortaç (sıfat fiil)** denir. Ortaçlar başlıca *-en, -dik, -miş, -(e-i)r, -ecek* ekleriyle yapılır. Siz de şu fiil köklerinden, yukarıdaki eklerle ortaçlar yapınız: *sür-, dön-, bil-, dur-, gel-, git-*.”⁴ şeklinde bilgiler verilir. Sonra da öğrencilere, bu ekleri kullanarak fiillerden sıfat-fiil yapınız denir.

Yine, **Dilbilgisi İlköğretim 7** adlı ders kitabında, “*Eylem bildirdikleri için fiile benzeyen, bir adı niteleyip sıfat tamlaması oluşturdukları için de sıfat sayılan sözcüklere SIFAT-FİİL (ortaç) denir. Sıfat-fiiller, fiillerin kök ya da gövdelerine eklenen ‘-en, -esi, -mez, -(a)r, -dik, -ecek -miş’ ekleriyle türetilir; giden çocuk, yıkıl-ası şehir, piş-mez et, bak-ar kör, çalma-dık kapı, gel-ecek yıl, sıkıl-mış limon.*”⁵ şeklinde bilgiler verildikten sonra bir uyarıda bulunularak “*-ecek, -miş, -dik, -(a)r ekleri aynı zamanda çekim eki (zaman eki) olarak kullanıldığı için, bu eklerin ortaç ekleriyle karıştırılmaması gerekir. Örnek: ‘korudaki tüm ağaçlar kesilmiş.’ (kesilmiş: çekimli fiil), ‘Kökünden kesilmiş ağaçlara üzüldük.’ (kesilmiş: sıfat fiil)*”⁶ şeklinde bilgiler eklenmiştir.

Özetle, bu ders kitabında da fiilleri sıfat-fiil yapan etkenlerin bu ekler olduğu söylenmiş. Ayrıca “*-ecek, -miş, -dik, -(a)r ekleri aynı zamanda çekim eki (zaman eki) olarak kullanıldığı için, bu eklerin ortaç ekleriyle karıştırılmaması gerekir.*” ifadesiyle de bu eklerin adeta sesteş ekler olduğu ima edilmiş. Oysa bu ekler aslında çekim ekleridir. Yani bunların ilk/temel işlevleri çekim işidir. Onlar önce sıfat-fiil yapan eklerdi de sonradan çekim eki olarak kullanıldılar şeklindeki bir ima ve kanaate biz katılmadığımızı söylemek istiyoruz. Yani bu eklerin, ilk fonksiyonları çekim işidir ve ikinci bir fonksiyonları bizim kanaatimize göre yoktur. Yani kullanımlarda da olsalar yapım gibi bir fonksiyonları görülmemektedir. Kelimelerin nasıl ilk anlam ve kullanımları varsa, eklerin de böyle bir ilk kullanım ve anlamları vardır. Bu ekler de ilk defa çekim görevi ile ortaya çıkmışlardır. Daha sonra bu ekleri alan kelimeler sıfat-fiil görevinde kullanıldıkları için bu kelimelerin eklerinin yapım eki görevinde oldukları sanılmıştır.

⁴ - Beşir Göğüş, *Ortaokullar İçin Türkçe Dersleri 8*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1995, s. 65.

⁵ - M. Hakkı Kurt, *Dilbilgisi İlköğretim 7*, Morpa Kültür Yayınları, İstanbul, 1998, s. 87

⁶ - Kurt, *a.g.e.* s. 87.

Üçüncü olarak, **Türk Dili ve Edebiyatı Türk Dili 3** adlı ders kitabında, “Nesnelere hareket özelliklerini anlatan sıfatlara sıfat-fiil denir. Sıfat-fiil eklerinin bazıları, fiil çekiminde kullanılan şekil ve zaman eklerinin bir kısmı ile aynıdır. Bunları birbirine karıştırmamak gerekir. Şekil ve zaman ekleri zaman bildirerek fiilleri çekimli hâle getirirler. Sıfat-fiil ekleri ise fiillerden sıfat olarak kullanılan isimler yaparlar. Örnekler: ‘Yarın arkadaşım bize gelececek.’ (-ecek eki, şekil ve zaman ekidir. Gelecek zaman ifade ediyor.) ‘Az sonra gelecek treni bekliyorum.’ (-ecek eki sıfat-fiil ekidir; gel-fiilinden sıfat yapmıştır.) ‘Akşamki fırtına dalları kırmış.’ (-miş eki, şekil ve zaman ekidir. Geçmiş zaman ifade ediyor. ‘O tanınmış bir futbolcudur.’ (-miş eki sıfat fiil ekidir; tanın-fiilinden sıfat yapmıştır). Sıfat fiiller, fiil kök veya gövdelerine şu eklerin getirilmesiyle yapılır: **a.** -acak/-ecek, **b.** -an/-en, **c.** -dik/-dik/-duk, -dük; -tik/-tik; -tuk/-tük, **ç.** -maz/-mez, **d.** -mış/-miş, -muş/-müş, **e.** -r: -ar/-er.”⁷ şeklinde bilgiler verilmiştir. Biz ise “Sıfat-fiiller, fiil kök veya gövdelerine şu eklerin getirilmesiyle yapılır: **a.** -acak/-ecek, **b.** -an/-en, **c.** -dik/-dik/-duk, -dük; -tik/-tik; -tuk/-tük, **ç.** -maz/-mez, **d.** -mış/-miş, -muş/-müş, **e.** -r: -ar/-er.” ifadesindeki görüşe katılmadığımızı dile getirmek istiyoruz. Çünkü eğer sıfat-fiiller, fiil kök veya gövdelerine “-acak”, “-ecek” vs. eklerinin getirilmesiyle yapılsaydı herhangi bir ismin belirten fiillerin sonuna bu ekleri getirmekle onları sıfat-fiil yapabiliriz. Ama görülüyor ki “gel-”in sonuna, onu hiçbir kullanıma sokmaksızın “-ecek” ve “-ir” ekini eklediğimizde “gelecek” ve “gelir” kelimeleri sıfat-fiil olmuyor. Ama hiçbir ismin belirten durumunda olmayan “kork-” fiilinin sonuna “-unç” ekini ekleyince görüyoruz ki “korkunç” sıfatlaşmış bir niteliğin adı oluyor. Dolayısıyla da bu fiili sıfat yapanın, almış olduğu ek olduğu kanaatini taşıyoruz.

Dördüncü olarak, bazı dilbilgisi kitaplarında sıfat-fiiller şöyle tanımlanmaktadır: “Varlıkları niteledikleri ya da belirttikleri için sıfat; özne, nesne tümleç olarak yan önerme kurdukları için de eylem gibi sayılan sözcüklere SIFATEYLEM denir. Hem sıfat, hem eylem olan bu sözcüklere ORTAÇ da denir. Ortaçlar, türlü eklerle eylem tabanlarından türemişlerdir. Ortaç türetmeye yarayan ekler şunlardır: -en, -(a)r, -ecek, -miş, dik, -medik.”⁸ Görüldüğü gibi bu kitapta da fiilleri sıfat yapan sebebin ekler olduğu söylenmiştir.

Beşinci olarak, yine bir dilbilgisi kitabında, “Sıfat-fiiller, bir yandan bir ismi niteledikleri için sıfat, öbür yandan da özne, nesne, tümleç aldıkları için fiil olan kelimelerdir. Sıfat-fiillere ortaç da denir. ‘Okula giden çocuk’ sözünde giden, okula tümlecini aldığı için fiildir; ayrıca, giden kelimesi öznesini aldığı için fiildir. Sıfat-fiiller -en, -r, -ecek, -miş, -dik, -me yapıları olmak üzere altı tanedir.”⁹ Ne var ki burada Ediskun daha ihtiyatlı davranmış ve bu ekleri sıfat-fiil yapan ekler olarak tanıtmamış. Yalnız sıfat görevi yapan bu unsurlara, sonlarındaki eklere bakarak “...yapılı” ifadesini kullanmış. Bu ifade doğrudur; ancak eklerin kesin fonksiyonları belirtilmemiş, tanımları yapılmamış ve adları konulmamıştır.

⁷ - A. İlker vd. *Türk Dili ve Edebiyatı Türk Dili 3*, Devlet Kitapları, Ankara, 1993, s. 41-42.

⁸ - Gencan, a.g.e. s. 415.

⁹ - Ediskun, a.g.e. s. 249.

Altıncı olarak, yine sıfat-fiillerden şöyle bahsedilir: *“Partisipler nesnelere hareket vasfını karşılayan fiil şekilleridir. Hareket ve zaman ifade ederler: gel-en, geç-miş gibi. İsim gibi kullanılırlar ve isim çekim eklerini alırlar: gelen-den, geçmiş-te gibi. Fiil şekilleridir. Fiilden yapılırlar. Bu nitelikleriyle partişipler isim ile fiil arasında yer tutan, tipik kelimelerdir. Bu yüzden onlara isim-fiil adı da verilir. Partisipler geçici hareket isimleri yaparlar. İsim olarak; fakat bilhassa sıfat olarak kullanılırlar: gelene sor, gelen adam, geçmiş zaman gibi. Partisipler fiillere partisip ekleri getirmek suretiyle yapılırlar. Bazı partisip ekleri şekil ve zaman ekleri ile menşe ve şekil bakımından aynıdırlar. Fakat bunları kullanışta kolayca anlayabiliriz. Mesela geçmiş zaman, gelecek tren sözlerinde geçmiş ve gelecek kelimeleri partisiptir. Buna mukabil zaman geçmiş, tren gelecek sözlerinde geçmiş ve gelecek kelimeleri fiildir. Çekimli fiildir. Partisip ekleri şunlardır. – en, –an, –ar, –er,¹⁰ Sıfat-fiillerin sonundaki fiil çekim eklerinin, imalı olarak, sıfat-fiil yapan ekler gibi anlaşılması istenir ve bazı partisip ekleri şekil ve zaman ekleri ile menşe ve şekil bakımından aynıdırlar, denir. Yani Ergin de bu eklerin sesteş ekler olduğu kanaatini taşır. Bu çok kıymetli bilim adamına karşı çıkmak zor; ancak biz bu eklerin yalnızca fiil çekim ekleri olduğu düşüncesindeyiz. Çünkü bu eklerin sesteş ekler olduklarını ispat için elimizde hiçbir delil yok.*

Yedinci olarak, Banguoğlu, sıfat-fiillerin sonuna gelen eklere açıkça sıfat-fiil yapan ekler demese de onları *“geçmiş sıfat fiilleri, –miş sıfat-fiilleri, –dik sıfat-fiilleri, şimdiki zaman sıfat-fiilleri, –en sıfat-fiilleri, –ir sıfat-fiilleri, gelecek sıfat-fiilleri, –ecek sıfat-fiilleri”* vs. şeklinde öbeklemesinden onun da fiilleri sıfat yapan amillerin bu ekler olduğu kanaatini taşıdığını sezmekteyiz. Mesela, Banguoğlu’nun *“–esi” eki ile yapılan fiilden isimler de eski sıfat fiillerdir.*¹² şeklindeki ifadesi, bu eklerin fiilleri sıfat yaptığı kanaatini taşıdığı hissini vermektedir.

Halbuki *“kır-ık, kes-kin, çalış-kan”* kelimelerinde *“kır-”, “kes-”, “çalış-”* fiillerini sıfat yapan amillerin sonlarındaki ekler oldukları gayet açıktır. Çünkü *“kır-”, “kes-”, “çalış-”* fiilleri eksiz durumda birer fiildirler. Bu fiiller, sıfat tamlamasının tamlayıcı/belirten olarak kullanılımasalar bile, bu eklerle beraber telaffuz edildiklerinde hepsinin fiilden yapıma birer sıfat oldukları hemen anlaşılır ve onları sıfat yapan sebebin de almış oldukları ekler oldukları gayet net bir şekilde görülür.

Burada bu fiillerin türemiş hâllerine, özellikle isim değil de sıfat dedik; çünkü bu mevzu da tartışmalı bir konu olmakla birlikte, biz tek başlarına da olsa bir niteliğe ad olduklarını hissettiren kelimelere sıfat/zarf demek gerektiğine inanmaktayız. Ne var ki sıfat-fiilleri sıfat yapan ekleri fiillerin sonuna eklediğimiz zaman ve onları sıfat görevinde kullanmadığımız zaman onların çekimli fiiler oldukları açıkça görülür. Mesela, *“gel-en”, “yıkıl-ası”, “bil-mez”, “bak-ar”, “bil-di-k”, “gel-ecek”, “bil-miş”* fiillerinde eklerin fiillere yalnızca zaman anlamı kattığı görülür.

¹⁰ Ergin, *a.g.e.* s. 334-335.

¹¹ Tahsin Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, Baha Matbaası, İstanbul, 1974, s. 423-427.

¹² Banguoğlu, *a.g.e.* s. 427.

Sekizinci olarak, sıfat-fiiller, *“Hareket ve zaman bildiren nesnelere niteleyen kelimelerdir. Asıl olarak geçici biçimde isim yaparlar ancak zaman içinde bu isimlerden bazıları kalıcı isim olarak da kullanılırlar. Sıfat görevindeki kullanımları çok daha yaygındır. Hareket ve zaman ifadesi taşıdıkları için bir taraftan fiil, isim gibi kullanıldıkları için ise diğer taraftan da isim olarak görünürler. Bu yüzden de diğer fiilden türemiş isimlerden farklı bir özellik taşırlar.”*¹³ şeklinde tanımlanmıştır.

Görülüyor ki sıfat-fiiller tanımlırken bağlamlardan kopararak tanımlıyor. Bu da ciddi yanlışlara yol açıyor. Evvela fiiller nerede, yani hangi bağlamda sıfat olurlar, bunu göstererek işe başlanmalı. Mesela, paragrafta geçen *“Asıl olarak geçici biçimde isim yaparlar.”* çok bulanık ve kapalı bir ifadedir. İsim yapan etken nedir? Sıfat-fiiller mi isim yaparlar? Halbuki sıfat-fiil, yalnızca kullanıldığı bağlamda kendini belli eder. Mesela, *“bilmiş çocuk”* şeklindeki bir tamlamada *“bilmiş”*’in sıfat görevinde kullanıldığı anlaşılır. Yine *“Bilmişe bak!”* şeklindeki bir cümlede de *“bilmiş”* fiilinin, yani çekimli fiilin isim olduğu anlaşılır. Burada, sıfat-fiile *“İsim yapar.”* demekle, öyle sanıyorum ki, sıfat-fiiller isim olarak da kullanılabilir denmek istenmiş olmalıdır. Çünkü burada *“bilmiş”* fiilini veya cümlesini isim yapan sıfat-fiil değildir. Bu fiili isim yapan tek sebep, onun *“Bilmişe bak!”* şeklinde bir cümlede kullanılmış olmasıdır. Yani burada *“bilmiş”* fiilini *“kullanım”* isim yapmıştır. O da bu sebeple isim olmuştur. Yapmak ve olmak ayrı şey ifade ederler. *“Bilmiş çocuk”* sıfat tamlamasında da *“bilmiş”* fiilini sıfat yapan yine kullanımdır. Yani ne tek başına *“-miş”* ekidir, ne tek başına *“bil-”* fiildir. Bu yüzden, *“Asıl olarak geçici biçimde isim yaparlar”* ifadesini açık bir ifade olarak mütalaa etmemekteyiz. Doğrusu şöyle olmalıdır: Çekimli fiiller, kullanımda sıfat da isim de olurlar/olabilirler.

Kısaca şunu demek istiyoruz: *“-cı”* eki, kapı isminin sonuna eklenerek onu türemiş isim yapar demenin mantıklı olduğu açıktır. Buna mukabil, sıfat-fiiller her hangi bir kelimeyi isim yapar, ifadesi ise doğru ve açık bir ifade değildir. Çünkü bunların zaten kendileri kullanıma sokularak isim veya sıfat olmuş unsurlardır. Kısaca, sıfat-fiiller her hangi bir dil unsurunu isim veya sıfat yapmıyorlar. Kullanımda isim veya sıfat oluyorlar.

Yine *“Hareket ve zaman ifadesi taşıdıkları için bir taraftan fiil, isim gibi kullanıldıkları için ise diğer taraftan da isim olarak görünürler. Bu yüzden de diğer fiilden türemiş isimlerden farklı bir özellik taşırlar.”*¹⁴ şeklindeki cümle de sıfat-fiillerin doğru algılanmadığını göstermektedir. Burada çok ince bir nüans var. Bu cümleden, paragrafın bütünlüğüne bakılınca, sıfat-fiillerin isim gibi, sıfat gibi kullanıldıkları anlaşılıyor. Oysa sıfat-fiiller isim gibi, sıfat gibi kullanılmazlar. Burada isim gibi, sıfat gibi kullanılan fiilsiler değil, çekimli fiillerdir. Bu sebeple cümle şöyle kurulmalıydı. *“Fiiller, isim görevinde kullanıldıkları zaman isim gibi görünürler, sıfat olarak kullanıldıkları zaman da sıfat olarak görünürler ve hatta görünmek bir yana isim gibi kullanıldıkları zaman isim, sıfat gibi kullanıldıkları zaman da sıfat olurlar.”*

¹³- Hatice Şahin, *Eski Anadolu Türkçesi*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2003, s. 68.

¹⁴- Şahin, *a.g.e.* s. 68.

Yine, Şahin de, diğer araştırmacılarla aynı görüşü paylaşmış görünmektedir. Sıfat-fiillerin ekler yardımıyla oluştuğu kanaatine varmış ve “-miş; anlatılan geçmiş zaman kavramı ifade eden çok işlek bir sıfat-fiil ekidir. ‘-dUk’: Görülen geçmiş zaman kavramını fiile katarak isim yapan çok işlek bir biçimde kullanılan sıfat-fiil eklerinden biridir. Ardına iyelik eki alarak kullanıma girer.’ -(y)AcAk’: Gelecek zaman kavramı aktaran işlek sıfat-fiil eklerinden biridir. ‘-(y)Asl’: Gelecek zaman kavramı veren ikinci derecede işlek bir sıfat-fiil ekidir. ‘-(y)An’: Geniş zaman kavramı veren işlek bir sıfat-fiil ekidir. ‘(U)r’: Bu ek de geniş zaman ifade eden işlek eklerden biridir.”¹⁵ şeklinde bilgiler vermiştir.

Dokuzuncu olarak, sıfat-fiiller hakkında bizim katılmadığımız bir bilgi ise Eckmann’ın “Partisiplerden Yapılan Fiil Kipleri”¹⁶ başlığı altında vermiş olduğu şu cümlelerinde vardır. “-r veya -mas ile yapılan kipler. Geniş Zaman: Fiil Tabanı: +(a,u)r + şahıs zamirleri. Tekl. 1. alur mén ‘alırım’ kélür mén ‘gelirim’, Tekl 1. barmas mén ‘varmam, gitmem”¹⁷ şeklindeki ifadesinde görülür. Eckmann bu ifadeleriyle şunu anlatmış olmalı: “bil-ir kişi” tamlamasındaki “bil-ir” bir partisiptir ve bunu “Kişi bilir.” şekline çevirince geniş zamanlı bir fiil kipi elde edilmiş olur. Şayet bunu kast ediyorsa, ki ifadelerden anlaşılabilir, biz bu görüşe katılmıyoruz; çünkü fiil kipleri partisiplerden yapılmaz; yukarıda da geçtiği gibi, aslolan fiil kipleridir. Tam aksine, kipli/bitimli fiiller kullanımlar sonucunda partisip olmuşlardır. Yani kelimelerdeki temel anlamlar gibi: Temel anlamlar yan anlamlardan daha eskidir. Fiil ve ona bağlı çekim ekleri de eskiden beri çekim ekleridirler. Dolayısıyla “Bil-miş.” gibi bir cümle sıfat gibi kullanılmıca sıfat oluyor. Ek yardımıyla değil. Bu İngiliz dilinde de böyledir. “-ed” ve “-ing” ekleri yapım eki değil, kip ekleridirler. Bu ekleri sonuna alan fiiller, geçmiş ve şimdiki zaman anlatırlar. Bu ekleri almış cümlelere sıfat veya isim görevi verildiği zaman da aynen Türkçedeki gibi isim veya sıfat olurlar. Yani bu dilde de fiil cümlelerinin sıfat gibi kullanıldıklarına rastlanılmaktadır. “Protect-ed man”, “speak-ing man” gibi.

Onuncu olarak, Mehmet Kara tarafından sıfat-fiiller, “Niteledikleri isimlerin hareket özelliklerini gösterirler.”¹⁸ şeklinde tanımlanır. Bu tanımdan da anlaşılabilir ki Kara da aynı görüştedir. Yani sıfat-fiillerin ekler yardımıyla oluştuğunu düşünüyor ve o da Türkmenceden şu örnekleri veriyor. “-an, -en: çöken çökmüş, çöken; -ar, -er: akar suv ‘akar su’, yaan/yään: sürünyään, ‘sürünmekte olan, sürünen.”¹⁹

On birinci olarak, Hacıeminoğlu, sıfat fiilleri “Sıfat-fiil, fiilin zamana bağlı olarak kavramını sıfatlaştıran bir şekildir (geçmiş günler, oturan adam, satılacak eşya). Zaman anlatımı taşımaları yönünden isim fiillerden ayrılırlar.”²⁰ şeklinde tanımladıktan

¹⁵ Şahin, a.g.e. s. 68-69.

¹⁶ Janos Eckmann, *Çağatayca El Kitabı*, Çev. Günay Karaağaç, Akçağ, Ankara, 2005, s. 119.

¹⁷ Eckmann, a.g.e. s. 119.

¹⁸ Mehmet Kara, *Türkmence (giriş-gramer-metinler sözlüğü)*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2001, s. 34.

¹⁹ Kara, a.g.e. s. 34.

²⁰ Necmettin Hacıeminoğlu, *Karahanlı Türkçesi Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2008, s. 163.

sonra, onlara eklenen eklerin onları sıfat-fiil yaptığına değinmez ve ifadelerini çok ihtiyatlı kullanarak onlara sıfat-fiil yapan ekler demeksizin sadece onları “geçmiş zaman sıfat-fiilleri, geniş zaman sıfat-fiilleri, gelecek zaman sıfat-fiilleri”²¹ başlıkları altında inceler.

Nihayet, Türk diline çok kıymetli hizmetlerde bulunmuş Timurtaş da sıfat-fiiller hakkında “Partisipler fiillerin sıfat şekilleridir, isim gibi tasrif edilirler. Partisipleri ifade ettikleri zamana göre, geçmiş zaman (muzarî), mazi ve istikbâl partisipleri olmak üzere üç kısımda incelemek mümkündür.”²² şeklinde izah eder ve daha sonra da “Geçmiş zaman partisipleri a. -an,-en bu ekle pek çok partisip yapılmıştır.”²³ diyerek örnekler sıralar.

Bu son ifade de sıfat-fiillerin yine eklerle yapıldığı kanaatini ortaya koymuştur. Oysa biz hadiseye daha farklı bir istikametten bakarak fiilleri sıfat-fiil yapan sebebin yalnızca kullanım olduğunu düşünmekteyiz. Yani sıfat-fiil diye anılan kelime çeşitlerinin türeme yoluyla elde edilmedikleri kanaatini taşıyoruz. Bu kanaatimizi makalamızın bu ikinci bölümünde şöyle ifade etmeyi düşünüyoruz. Evvela kelimelerin anlamlarını değiştirmenin ve onlardan yeni anlamlar elde etmenin bir yolunun da, yukarıda geçtiği gibi, kullanım olduğuna dikkat çekeceğiz. Daha sonra, sıfat fiillerin sonlarındaki eklerin temelde yapım ekleri değil, çekim ekleri olduğuna değineceğiz. Fiillerden sıfat yapan bazı eklerle, sıfat-fiillerin sonundaki ekleri karşılaştıracamız.

2. Bölüm

2. 1. Yapım ekleri ve türetme:

Makalemizin giriş bölümünde de geçtiği gibi yeni anlamlı kelimeler elde etmenin yollarından biri de “kelime yapmak.”²⁴ yani yapım ekleri vasıtasıyla köklerden veya gövdelerden yeni anlamlı kelimeler türetmektir. Banguoğlu bu konuyu şöyle mütalaa eder: “Bir dilin kelime dağarcığı nasıl milli sermaye sayılıyorsa, o dilde kelime yapımı da milli üretim sayılır. Zamanın getirdiği buluşlar, dinler, fikir akımları dilde yeni kavramları karşılamayı gerektirir.”²⁵ Bu yeni kavramları, yapım ekleri ile türetme yaparak karşılarız. Yapım ekleri ise “Kelimelerin anlamını ve sınıfını değiştiren morfeimlerdir.”²⁶ şeklinde tanımlanır. Mesela “aç-”, “dön-”, “dal-”, “sal-”, “ol-”, “utan-”, “vur-”, kelimeleri birer fiildir. Fiiller aynı zamanda cümle olarak da kabul edilebilir. Çünkü fiiller bir isteği, bir dileği tam olarak anlatırlar. Bu istikametten bakılınca, çekimli her fiili cümle kabul etmek mümkündür ve dolayısıyla cümlelerden yapım ekleri vasıtasıyla yeni anlamlı kelimeler türetme fikri de mantıklı gözükmeye başlar. Geniş zamanlı “Tutar.” şeklindeki fiil cümlesinden “tutar-lı” ve “Al beni.” emir cümlesinden, “albeni-li” sıfatlarının türetilmesi gibi.

²¹ Hacıeminoğlu, *a.g.e.* s. 164-171.

²² Faruk Kadri Timurtaş, *Eski Türkiye Türkçesi*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2005, s. 154.

²³ Timurtaş, *a.g.e.* s. 157.

²⁴ Ergin, *a.g.e.* s. 221

²⁵ Banguoğlu, *a.g.e.* s. 154.

²⁶ Ediskun, *a.g.e.* s. 100.

Şimdi biz mevzuya dönerek kullanım yoluyla yeni anlamlı kelimeler elde etmekle yapım ekleri ile yeni anlamlı kelimeler türetme arasındaki farkı açıkça göstermek için misaller vermeye çalışalım. Mesela, “aç-ık”, “kır-ık”, “dön-ek”, “dal-gın”, “sal-gın”, “ol-gun”, “utan-gaç”, “vur-ağan”, “kıskan-ç” fiil köklerine yeni anlamlar katan etkenlerin ekler olduğu çok açıktır. Başka bir ifadeyle, bu kelimelerin hem anlamlarını ve hem de çeşitlerini değiştiren etkenler, eklerdir. Bu ekler vasıtasıyla anlamları değişen kelimeler aynı zamanda da yine bu ekler aracılığıyla sıfat olmuşlardır. Bu ekler, bazı kıymetli dilbilgisi otoriteleri tarafından “Fiilden İsim Yapma Ekleri”²⁷ başlığı altında incelenmiş de bu ekler, bizce fiilden sıfat yapma ekleridir.

Her ne kadar sıfatlar isim soylu kelimeler olarak kabul edilse ve bu yüzden bu eklerle fiilden isim yapan ekler dense de, bu eklerin fiilleri sıfat yaptığı gayet açıktır. Çünkü bu türemiş kelimeleri bir sıfat tamlaması bağlamında kullanmadan da onların nitelik adı olduğunu aldıkları ekler sayesinde hemen hissetmek mümkündür. Mesela “kır-” fiili tek başına fiil olduğunu hissettirir. “-ık” ekini almış “kır-ık” kelimesi de tek başına söylendiğinde sıfat olduğunu, yani bir nitelik adı olduğunu anında hissettirir. Kelimeleri tek başına söylemekten kastımız, onları hiçbir bağlama sokmadan, onlara hiçbir görev yüklemeyen, onları sadece seslendirmektir. Ancak bu salt seslendirme durumunda, yani bağlamsız ve yalın kullanımda, sıfatlar niteliklerin adı iken, “kırık testi” tamlamasında ise testinin bir niteliğinin adıdır, yani görev başında bir sıfattır. Sıfatlar salt seslendirmede pasif, isimleri belirtirken ise aktif olarak düşünülmelidir. Yani tamlanan iken görev başında, sözlüklerde tek bir kelime iken de pasiftirler.

İsimler, içinde birçok sıfatı taşıyan bir varlığın bütünü, yani o varlığın bütün sıfatlarını kapsayan kelimelerken, sıfatlar yalnızca niteliklerin adıdır. Bu yönleriyle adlardan ayrı düşünülmelidirler. Mesela “kar”, malum bir yağış cinsinin adıdır. “Kar” ismi, “kar”ın bütün özelliklerini hissettirir. Yani hem bir varlık olarak ve hem de onun soğukluk ve beyazlık gibi sıfatlarını ihtiva eder. “Kar” denince bu cisim bütün özellikleriyle birlikte hayale gelir. Dolayısıyla isim kapsayıcı bir terimken, sıfat, yalnızca niteliklerin adı olmak açısından isimden daha dar bir kavram olur. Matematiksel ifadeyle “Sıfat alt küme isimdir.” veya “İsim sıfatı kapsar” şeklinde ifade edilir. İşte bu ayırt edici özellik istikametinden bakarak biz, sıfatları isimlerin bir alt öbeği olarak tasnif etmek istiyoruz. Ne var ki “yeşil ağaç” tamlamasında yeşil, sıfattır, “Ağaç yeşildir.” cümlesinde ise “yeşil” isimdir şeklinde kanaatler var. Oysa “Ağaç yeşildir.” cümlesinde “yeşildir” ağacın yeşil olduğunu haber veren, bize onun bir özelliğini bildiren bir haber cümlesidir. Çünkü sıfat burada “-dir” ek fiilini alarak hem biçim hem anlam değiştirmiştir. Bu inceliklere hassasiyetle dikkat edilmelidir.

Hulasa sıfatlar isim midir, yoksa sıfat mıdır, şeklindeki tartışmayı ayrı bir zamana ve çalışmaya bırakarak şunu söyleyebiliriz: “Açık kapı”daki “aç-” ı “-ık”, “kırık kol”daki “kır-” ı “-ık”, “dönük insan”daki “dön-” ü “-ek”, “dalgın adam”daki “dal-” ı “-gın”, “utangaç çocuk”daki “utan-” ı “-gaç”, “vuragan inek”deki “vur-” u da “-ağan” eki nitelik adı, yani sıfat yapmıştır. Çünkü fiilden türemiş bu yapılar ister isim kabul edilsin

²⁷- Ergin, a.g.e. s. 253.

ister sıfat, salt kullanımlarında da, yani yalnız teleffuz edildiklerinde de, yeni anlamlarını aldıkları ekler sayesinde kazandıklarını açıkça hissettirirler. Hatta kelimelerin sonuna gelen eklerin köklere kattıkları anlamlar bile bellidir. Mesela, tamlayan veya niteleyen görevinde kullanılsa bile, salt bir bağlamda, tek başına söylenirken de “dön-” fiilinin sonuna gelen “-ek” eki köke, dönme işini sıkça yapan gibi bir anlam kattığı hemen anlaşılır ve bu fiilleri eklerin sıfatlaştırdığı görülür; ancak hemen hemen bütün kaynaklarda sıfat-fiil yapan ekler olarak bildirilen “-an”, “-ası”, “-mez”, “-ar”, “-dik”, “-ecek”, “-miş” eklerinin, fiil köklerine eklendiklerinde fiilleri sıfat yapmadıkları görülür. “Dön-” fiilinin sonundaki “-ek” eki, sıfat yapan bir ektir; ama, “gel-” fiilinin sonundaki “-miş” eki sıfat yapan ek değildir. Eğer bu “-miş” eki esasta sıfat-fiil yapan bir ek olsaydı, yalın bağlamda da kendisinin sıfat yapan ek olduğunu hissettirirdi.

Mesela: “gel-en”, “ol-ası”, “ak-ar”, “tanı-dık”, “gel-ecek”, “bil-miş” yapılı fiillere bakılıncsa, sıfat gibi kullanılmadıkça onların sıfat olabilecekleri asla akla gelmez. Bunlar artık bir cümle gibi, başka bir ifadeyle çekimli fiil gibi gözükürler. Oysa “kır-” fiilinden “-ık” eki, “utan” fiilinden “-gaç” eki ile yapılmış “kırık” ve “utangaç” kelimeleri temel anlamları ve salt kullanımlarındaki duruşlarıyla da sıfat olabileceklerini, yani nitelik adı olabileceklerini hemen hissettirirler. Salt kullanımdaki duruşları ile nitelik adıdır ve onları nitelik adı yapan, almış oldukları eklerdir. “Kırmızı”, “yeşil”, “acı” kelimeleri tek başlarına iken, yani bir kelime gurubu oluşturmamışken bile nitelik adları olduklarını ve sıfat olabileceklerini hissettirdikleri gibi “kırık”, “dönek”, “olgun” kelimeleri de nitelik adı olduklarını ve sıfat olabileceklerini hemen hissettirirler. Ancak “gel-en”, “ol-ası”, “ak-ar”, “tanı-dık”, “gel-ecek”, “bil-miş” fiilleri, bu hâlleri ile nitelik adı olduklarını hissettirmezler. Eğer bu ekler temelde sıfat-fiil yapan ekler olsaydı bu kelimeler yalın kullanımlarında da sıfat olduklarını gösterirlerdi. Bu fiiller çekimli fiil gibidirler ve bu fiillerin sonlarındaki ekler de fiil çekim ekleridir. İşte bu istikametten bakarak, bu fiillerin sonlarına gelen eklere sıfat-fiil yapan ekler demenin imkânsız olduğu kanaatini taşımaktayız. Yani “gel-ecek” teki “-ecek”, “kır-ık” taki “-ık” eki gibi değildir. İşte bu nokta kavrandığı zaman makalemizdeki iddiamız anlaşılmalı olacaktır.

Yukarıdaki eklerden “-dik”, “-ası” ve “-en” ekleri bugün kip eki olarak kullanılınsalar da bunların kip ifade ettikleri açıktır. “-dik” ekinin sonundaki “-k”nın ne olduğunu tartışmayı sonraya bırakarak şunları söyleyebiliriz: “-di” eki hakkında Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Grameri adlı çalışmada “i. tip geçmiş zaman kipi”²⁸, “-en, -an” ekleri hakkında, “Bugün birçok lehçede kip eki olarak kullanılan -(G)An, aslında bir sıfat-fiil ektir.”²⁹ ve “-ası, -esi” ekleri hakkında da “Gereklilik kipi”³⁰ şeklinde bilgiler verilir. Bu bilgiler doğrudur ve bizim tezimizin de eksenini oluşturmaktadır.

Bu eklerden “-en, -an” eklerinin Türkmen lehçesindeki, “Bir gün paatışaa ava çıkan (Bir gün padişah ava çıkmış)”³¹ Özbek lehçesi’ndeki “Bir bar ekân, bir yoq ekân

²⁸- Ahmet Bican Ercilasun vd., *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2006, s. 1.

²⁹- Ercilasun vd. *a.g.e.* s. 63.

³⁰- Ercilasun vd. *a.g.e.* s. 35.

³¹- Ercilasun vd. *a.g.e.* s. 57.

(Bir varmış bir yokmuş). Hammâ yani qar **qaplaqan**. (Her tarafı kar kaplamış.)⁸² cümlelerindeki fonksiyonlarına bakıldığında bu eklerin de kip ekleri oldukları anlaşılır. Ancak günümüz Türkçe'sinde “-en” yapıları fiiller daha çok şimdiki zaman hissesi ederler. Nitekim “Gelen adam” ifadesine “Ne zaman” gelen diye sorduğumuzda genellikle “Şimdi.” şeklinde bir cevap alırız.

Ancak yukarıda geçen “Bugün birçok lehçede kip eki olarak kullanılan – (G)An, ashnda bir sıfat-fiil ekidir.”⁸³ ifadesinin “Bu ekin bir sıfat fiil eki” olduğunu dile getiren bölümüne katılmadığımızı söylemeliyiz; çünkü makalemiz bu eklerin yapım ekleri olmadıkları esaslı üzerine kurgulanmıştır. Yani makalemizdeki savımız, fiilleri sıfat yapan eklerin bu ekler olmadığı istikametindedir.

Yine, “-ası, -esi” eklerinin Azerî lehçesinde “Qonaq gidesidir. (Misafir gitmelidir.)⁸⁴ ve Tatar lehçesindeki “Minim Kazanga **barasım** bar. (Kazan'a gitmeliyim.)⁸⁵ şeklinde kullanıldığı görülür. Bu kullanımlarda da bu eklerin kip eki oldukları anlaşılır.

O hâlde bu eklerin vazifesi nedir? Bizce bu ekler, fiil çekim ekleridir. Fiilleri sıfat yaparsa bu ekler değil, kullanımdır. Fiil cümlelerinin sıfat gibi kullanımlarıdır. Bu tezimizi ispata geçmeden evvel, kelime ve cümlelere yeni anlam yüklemenin yollarından birinin de kullanım olduğunu ispata çalışalım. Bunun için de kullanım ve bağlam üzerinde durarak bu kavramların kelime veya cümlelerin anlamını nasıl değiştirdiğini örneklerle göstermeye çalışalım.

2. 2. Kelimeleri çeşitli bağlamlarda kullanma yoluyla anlam türetme:

Bazı dilbilimciler “Kelime yapımı dilde mevcut köklere dayanır. Başlıca iki türlü olur. 1. üretim, 2. birleşim”⁸⁶ şeklinde düşünerek yeni varlık ve kavramları adlandırma faaliyetini bu iki işlemle sınırlı olarak görürler. Halbuki biz, kelimeleri çeşitli bağlamlarda kullanmak suretiyle onların anlam hudutlarında bir değişme gözlemekteyiz ve bu değişimleri de kelimelerin türemiş yeni anlamları olarak mütalaa etmekteyiz. Yani dilde her zaman yeni anlamlar elde etmek için “birleştirme” ve “ekleme” yapmayız. Kelimelere “yan”, “mecaz” ve “terim” anlamları gibi anlamlar yüklemenin de bir çeşit türeme olduğunu düşünmekteyiz.

“Bilindiği gibi, Türkiye Türkçesinde **çocuk** göstergesi –bütün bölgesel ayrımlara, kimi ağızlarda bunun yerine **bala, çağa, bebe, uşak**, sözcüklerinin kullanılmasına karşın- belli bir kavramı yansıtır; bütün yurttaki bilinen, anlaşılabilir bir ögedir. Ancak hemen ekleyelim ki bu ögenin kullanılışı sırasında ortaya koyduğu kavram her zaman aynı değildir; bir başka deyişle, bu gösterge ancak öteki göstergelerle birlikte belli bir kavramı yansıtır. Eğer, ‘Çocuğu kışta kıyamette başka yere tayin etmişler’ ya da

⁸² Ercilasun vd. a.g.e. s. 57.

⁸³ Ercilasun vd. a.g.e. s. 63

⁸⁴ Ercilasun vd. a.g.e. s. 539.

⁸⁵ Ercilasun v.d. a.g.e. s. 539.

⁸⁶ Banguoğlu, a.g.e. s. 155.

*‘Çocuk askere gitti’ yahut ‘Çocuk erken evlendi’ denirse burada anlatılmak istenen, yetişkin bir insandır.*³⁷

Bu örnekten hareketle biz şunu dile getirmek istiyoruz: Nasıl ki “genç” sıfat kökünün anlam ve türünü “-lik” eki değiştirerek onu yeni ve soyut anlamlı bir isim yapmışsa, “çocuk” kelimesinin anlamını da yukarıdaki farklı bağlamlardaki kullanımı değiştirmiş ve temel anlamı “çocuk” olan kelimeyi “yetişkin” insan anlamına sokmuştur. Yeni kavram ve varlıkları karşılamada yapılan “birleştirme” ve “ekleme” işleminin neticesinde artan anlamdır. Ne var ki bu kabil bir türetmede kelimelerin biçimi, başka bir deyişle görünümü değişirken, kelimeleri farklı bağlamlarda farklı kullanımlara sokarak, onlara yeni görevler yükleyerek yapılan türetmede kelimenin görünümü değişmez. Belki bu açıdan bakarak bu işleme “türetme” denmekten sakınılmış olunabilir; ne var ki bu kabil bir kullanım sonucunda ortaya yeni bir anlam çıkmaktadır. Kısaca “göl” isim köküne eklenen “-cük” eki nasıl yeni bir anlam kazanıyorsa temel anlamı kuşların barınağı olan “yuva” kelimesi de “Gözleri yuvasından fırlayacakmış gibi...” cümlesinde “göz çukurları” şeklinde yeni bir anlam kazanmış veya “göz çukurları” yuva gibi bir isme veya bir göstergeye kavuşmuş olur.

İşte bir kelimeyi buradaki gibi başka bir kavramı veya varlığı karşılamak amacıyla kullanma işine kullanım diyoruz. Bu gibi kullanımlar neticesinde kelimenin ses bileşenleri değişmese de anlamları değişmiş olmaktadır. *“Kısaca belirtmek gerekirse bir gösterge öteki öğelerle birlikte ve onlarla bütünleşerek, onların da yardımıyla bir kavramı yansıtmaktadır ki göstergelerin bağlı bulunduğu bu öğelerin oluşturduğu bu bütüne bağlam adını veriyoruz.”*³⁸

Şimdi fiilleri sıfat-fiil yapan etkenlerin, onların sonlarındaki çekim ekleri olmadığını ispat için evvela sıfat-fiil ekleri oldukları sanılan bu ekleri almış fiilleri tek başlarına, yani sıfat tamlamalarının tamlayanı olmayacak şekilde, yalnız olarak kullanalım.

2. 2. 1. -(e)r yapılı fiiller:

“Koş-ar = Koşar.” şeklindeki yapıyı inceleyelim. “Koş-” fiil köküdür. Emir cümlesidir. Yani çekimli bir fiildir. Kişisi, biçimi ve zamamı vardır. Çekimli olmayan unsurlara zaten “fiil” denmemektedir. “Fiilimsi” denmektedir. Fiilin en doğru tanımı ise *“Varlıkların yaptıkları işleri zamana, biçime (=tarz) ve kişiye bağlayarak anlatan kelimedir.”*³⁹ şeklindedir. Dolayısıyla “Koşar” fiildir. Sonundaki “-(a)r” eki ise *“Geniş zaman kipinin ekidir.”*⁴⁰ Bu durumda “Koşar” bir fiildir ve “kırık” sıfatı gibi salt kullanımda kendisinin “sıfat” olduğunu hissettirmez. Yani “kırık” kelimesi “kırık kanat” sıfat tamlamasına tamlayan/belirten yapılmazsa bile, bu kelime kendisinin sıfat olduğunu, yani bir niteliğin adı olduğunu veya başka bir ifadeyle sıfat olabilecek bir kelime olduğunu hemen hissettirir ve bu fiil kökünü sıfat yapan etkenin de “-ık” eki olduğu hemen anlaşılır.

³⁷- Doğan Aksan, *Her Yönüyle Dil*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2007, s. 200.

³⁸- Aksan, *a.g.e.* s.200.

³⁹- Ediskun, *a.g.e.* s. 180.

⁴⁰- Gencan, *a.g.e.* s. 417.

Fakat “*Koşar*” şeklindeki bir yapı, salt söylenişle asla sıfat olduğunu hissettirmez. Bu yüzden “*koş-*” fiilinin sonundaki ek kendisinin geniş zaman çekim eki olduğunu söyler. O hâlde “*koşar*”’ın çekimli, yani geniş zamanlı bir fiil cümlesi olduğu anlaşılır; ancak bu fiil cümlesini “*Askerlerimiz koşar adımlarla kışladan çıktılar.*” şeklinde bir bağlamda kullandığımızda görürüz ki “*Koşar*” fiil cümlesini sıfat gibi kullandık. Yani “*koş-*” fiilinin sonundaki eki değil, bu geniş zamanlı fiil cümlesini, **ekiyle birlikte**, hep birden “*adım*” ismini niteleyecek biçimde kullandık ve onu sıfat yapan da bu kullanım oldu. Dolayısıyla da çok açık bir şekilde görüldü ki bu fiili “*-(a)r*” eki sıfat yapmadı. Aksine ona belirtme, tamlama bağlamında sıfat olmak gibi bir fonksiyon yükledik ve bu fonksiyon bu cümleyi sıfat yapmış oldu. O hâlde sonuç olarak “*-(e)r*” eki esasta fiil çekim ekidir ve sıfat-fiil yapan ek değildir kanaatine gelebiliriz.

2. 2. 2. -ecek yapıları fiiller:

“*-Ecek*” de gelecek zaman ekinin kipidir.⁴¹ Yani fiilleri sıfat-fiil yapan bir ek değildir. Mesela, “*gel-ecek*” fiilini de yukarıdaki gibi hiçbir bağlama sokmadan salt durumuyla inceleyelim. “*Gelecek.*” dendiğinde “*-ecek*”’ın bir çekim eki olduğu, fiile gelecek zaman anlamı kattığı açıkça görülür. Bu durumda hiç kimse “*Gelecek*”’e sıfat veya sıfat olabilecek kelime diyemez. “*-ecek*” eki de bu durumda kelimeye sıfat anlamı katmaz. Ancak “*ol-*” fiiline “*-gun*” ekini ekleyince meydana gelen “*olgun*” kelimesine hemen sıfat, yani bir nitelik adı demek mümkün olur ve “*ol-*” fiilinin anlamını ve türünü değiştiren etkenin de “*-gun*” eki olduğunu hemen söyleyebiliriz. Dolayısıyla “*-gun*” ekine fiilden sıfat yapma eki demek mümkün olur. Çünkü “*ol-*” fiilinin anlamını değiştiren unsurun sondaki ek olduğu gayet açıktır. “*Olgun insan*” tamlamasında olgun düşürülse ve “*olgun*” tek başına kalsa ona sıfat demek mümkünken “*gelecek yıl*” daki “*yıl*” düşürüldüğünde “*gelecek*”’e sıfat demek mümkün değildir. Bu da gösterir ki fiilleri sıfat-fiil yapan ekler değildir; ama fiilleri sıfat yapan eklerdir.

Dolayısıyla “*-ecek*” de sıfat-fiil yapan bir ek değildir. “*Gelecek kışın soğuk geçeceği tahmin ediliyor.*” cümlesinde olduğu gibi “*Gelecek*” fiil cümlesi, burada “*yıl*”’i niteleyecek şekilde kullanılmıştır. Bu yüzden, “*gelecek*” fiilini, sonundaki ek sıfat-fiil yapmamış, bilakis kullanım, yani ona yüklenen fonksiyon onu sıfat-fiil yapmıştır. Başka bir deyişle, burada gelecek zamanlı bir fiil cümlesine sıfat fonksiyonu yüklenmiştir. Bu da dilin her türlü tasarrufa açık ve esnek bir yapı olduğunu gösteriyor. Hatta “*Gelecek pek parlak görünüyor.*” ifadesinde “*gelecek*” ifadesini isim yapan sebebin, aldığı “*-ecek*” eki olduğunu söylemek fevkalade zordur. Çok iyi görülmektedir di onu isim yapan sebep, bu kelimenin istikbal anlamına gelecek şekilde yan anlamda kullanılmasıdır.

Mesela “*kazan-dı-k-ı para*” tamlamasında “*kazandık*” fiil cümlesi, isim tamlamasının tamlananı olmuştur. “*-dı*” ve “*-k*” eklerinden sonra gelen tamlanan eki olan “*-ı*” ile bu cümle isim gibi kullanılmıştır. Burada bir cümle isim gibi kullanılmış ve dolayısıyla da isim olmuştur. Artık bu bağlamda isim çekim eki almış olan bu yapıya kimse çekimli fiil diyemez. İsim demek zorundadır. Fiil, başka ifadeyle, fiil cümlesi isim gibi kullanılmış, ona isim olmak fonksiyonu, yani görevi yüklenmiştir. Durum böyle

⁴¹- Gencan, *a.g.e.* s. 417.

olunca, yani bu fiil burada isim oldu diye, tamlanandaki “-dı” ve “-k” eklerine fiilden isim yapma eki mi demek gerekir? Elbette hayır. Çünkü “Kazandık” fiil cümlesini burada isim yapan bu ekler değil kullanımdır. Sıfat-fiiller de böyledir. Fiil cümlelerini sıfat gibi kullanınca bu cümlelerdeki çekim ekleri asla yapım eki olmaz ve onlara “sıfat-fiil yapan ekler” demek de yanlış olur. Mesela “gelecek yıl” tamlaması derin yapıda “Gelecek ya işte o yıl” şeklindedir.

2. 2. 3. -miş yapılı fiiller:

Bu ek de, aslen, duyulan geçmiş ve bazı bağalamalarda da sonradan fark edilen zaman anlamı ifade eden bir fiil çekim ekidir. Bu da sıfat-fiil yapan ek değildir. Yukarıdaki mütalaaları bu ek için de tekrar edebiliriz. Mesela “Bilmiş ve Eskimiş” şeklindeki fiil cümlelerini inceleyelim. Bu fiil cümlelerinin sonundaki “-miş” eklerinin fiilleri sıfat yapan ekler olmadığı açıktır. Yani “vur-” fiilini “vur-ağan” yapan “-ağan” ekinden oldukça farklıdır. Çünkü “-ağan” eki “vur-” fiilini nitelik adı yapmıştır. Hem anlamını ve hem de türünü değiştirmiştir. Yalnız bir bağlamda kullanılırken de bu fiillerin sıfat olduğunu sonlarındaki eklerden anlamak mümkündür. Buradaki fonksiyonu icra eden amilin ek olduğu açıktır. Ancak “Bilmiş ve eskimiş” fiil cümlelerindeki ekler “-miş” hı geçmiş zaman ekidir. Fiilleri haber cümlesi yapmıştır; bildirme kipine sokmuştur. Bu fiillerin yalnız kullanımında bu eklerin yapım eki olmadıkları hemen anlaşılır.

Yukarıda verilen örneklerin aynısını vererek bu “-miş” hı geçmiş zamanlı cümlelerin de bir adı niteleme göreviyle kullanılmaları sebebiyle sıfat olduklarını ispat etmeye çalışalım. Nitekim bir kap, evvela suyu saklamak ve taşımak için yapılır ve kullanılır. Bu durumda ve bağlamda bu kabın adı su kabı olur. O kap, daha sonraları bir zaruretten dolayı süt saklamak ve taşımak için kullanılırsa bu kabın görevi değiştiği için adı da zamanla değişir. Süt kabı olur. Kelimeler de böyledir. Aslında kelimedirler; ama onları cümle gibi kullanırız ve cümle olurlar. Tek kelimeyle “jeton” dediğimizde bu bir kelime olur. Postahaneye gidip de oradaki görevliye “jeton” dediğimizde ise bu, “Lütfen bir jeton verir misiniz?” anlamında bir cümle olur. Oysa bu kelime, hiçbir ek almamıştır. Bazı cümleler de böyledir. Bir zaruretten ötürü onları isim gibi kullanmamız onlara isim görevi yükleyince, o cümleler de artık cümle değil, isim olurlar.

Bu örnekteki gibi, “Adam bilmiş.” şeklindeki bir cümlede özne olan adam, bilmek işini yapmıştır. Bir özne bir işi yapınca o iş ile sıfatlanır; yani o işi yaptığı için o iş onun bir niteliği olur. Bu yüzden sıfat-fiiller hareket ve davranışların şekil ve çeşitlerini anlatırlar. Bu sebeple “Bilmiş” fiilini bir haber cümlesi olarak değil de bir adın sıfatı göreviyle kullandığımız zaman artık o fiil, aldığı ekten değil kullanımdan ötürü sıfat olmuş olur. Nitekim, “Adam çok utangaç” cümlesinde “utan-” fiilinin sonundaki “-gaç” ekinin, kelimenin anlam ve türünü değiştirdiğini söylemek mümkün. Ama “Adam çok yaşlanmış” cümlesindeki “yaşlan-” fiilinin sonuna gelen ekin ise bu fiile sıfat anlamı katmadığı açıktır.

2. 2. 4. –di-k yapılı fiiller:

Bazı dilbilgisi kitapları yine aynı görüşü paylaşarak “-dik’ ekiyle de geçmiş zaman anlamlı ortaçlar türer.”⁴² kanaatini dile getirmektedirler. Halbuki bu ek “-dik” eki değil “-di” ve “-k” ekleridir. Çünkü çekimli fiillerde bu ekin sonundaki “-k” birinci çoğul şahsı karşılayan ektir ve “-di” ise görülen geçmiş zaman ekidir. Bu ek “tam-” fiilinin sonuna geldiği zaman “Tanıdık” şeklinde olur ve tanıma işini geçmiş zamanda bizim yaptığımızı anlatır. Yani yaptığımız işi muhataba haber verir. Bu ifade aslında fiildir. Başka bir ifadeyle, fiil cümlesidir. Şahsı ve zamanı belli olan haber kipli bir cümledir. Artık yukarıdaki mütalaaları burada da yapmak mümkündür. Bu ek, sıfat-fiil yapan bir ek değildir. Türk dili tarihi içinde bu ekler temelde hep kip eki görevinde kullanılmışlardır.

Ne var ki bazı dilbilimciler “-duK: görülen geçmiş zaman kavramını fiile katarak isim yapan çok işlek bir biçimde kullanılan sıfat-fiil eklerinden biridir. Ardına iyelik eki alarak kullanıma girer.”⁴³ şeklinde mütalaalar yapmakta ve şu örneği de iddialarını ispat için eklemektedirler. “Hem yine sultanun ol sevdiği vezir/dut elünden geldügince olma süst/bildügince şerh-i takrir eyledi/sen kabul eyle bir evvel didüğün.”⁴⁴

İşte kanaatimizce bu bakış açıları “-dı” ve birinci çoğul kişi eki olan “-k” ekinin “tanıdık biri” şeklindeki kullanımda yapım eki görevinde olduğu şeklindeki, bizce doğru olmayan, kanaatten kaynaklanıyor. Bu tamlamada belirten olan “tam-” fiilini sıfat-fiil yapan, çok dikkatle bakılırsa, “-dı-k” ekleri olmadığı anlaşılır. Tanıdık fiilinin belirten görevinde kullanılmasıdır. Dikkat edilirse yukarıdaki “şerh-i takrir eyle-di” şeklindeki eski Anadolu Türkçesine ait cümlede “-dı” çekim ekidir. Zaman bildirir. Eski Türkçede de bu ek aslında çekim ekidir. Bu ek hiçbir devirdeki Türkçede, araştırıldığında görülecektir, yapım eki olarak kullanılmamıştır. Üstelik bu örnekte de bu eki almış fiilleri isim yapmanın bu ekler olmadığı açıktır.

Bu düşüncemize, “Satuk Buğra Han ög-di+si+n ayur (Satuk Buğra Han’ın övgü+sü+n+ü söyler.”(KB) ifadesinde geçen “ög-di” deki “-di” yapım eki gibi gözüktür.” şeklinde bir itiraz gelebilir. Biz bu itiraza şöyle cevap verebiliriz. Bu ekin burada da fiil çekim eki olduğu açıktır. Bu ifade derin yapıda şöyledir: “(Biris) Satuk Buğra Han’ı övdü (ya işte o) övgüyü anlatır.” Yani “-di” yapılı bir fiil isim çekim eki olarak isimleşmiştir. Kaldı ki tek bu örneğe bakarak “-di” ekinin yapım eki olduğunu söylemek zordur. Nitekim her ne kadar bu ek fiilden sıfat yapan ekler içinde zikredilse de Eski Türkçenin Grameri’nde de bu ek için “-duk,-dük, -tuk, -tük: Ekseriya görülen geçmiş zaman manası verir.”⁴⁵ şeklindeki bilgiler vardır. Kısaca bu ek en temel görünümü itibarıyla çekim ekidir.

⁴²- Gencan, a.g.e. s. 417.

⁴³- Şahin, a.g.e. s. 68.

⁴⁴- Şahin, a.g.e. s. 68.

⁴⁵- A.Von Gabain, *Eski Türkçenin Grameri*, Çev. Mehmet Akalın, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988, s. 56.

Mesela, dilimizde, “girdi”, “çıktı”, “gecekondu” ve “alındı/posta alındısı” gibi “-dı” yapıları isimler mevcuttur. Şimdi bu örneklerle bakarak, bu kelimelerin sonlarındaki “-dı”nın fiilden isim yapan bir ek olduğunu söylemek mümkün müdür? Yani bu kelimeleri “-dı” eki mi isim yapmıştır? Elbette hayır. Bu ek aslen çekim ekidir. Görülen geçmiş zaman ifade eder. Bu eki almış yukarıdaki çekimli fiiller, dilimizde isim gibi kullanılmış ve bu kullanımlar, bu “-dı” yapıları fiil cümlelerini birer isim yapmıştır. Neticede “Girdi”, gelen bilgilere ve verilere; “çıktı”, yazıcıdan çıkan belgeye; “gecekondu”, şehirlerin kenarındaki kamuya ait araziye konulan derme çatma evlere ve “alındı”, postacılığa ait bazı makbuzlara ad olmuştur. Dolayısıyla bu kelimelerdeki “dı” eki nasıl isim yapan bir ek sayılmazsa, “tanı-dı-k adam”daki “-dı” eki de sıfat fiil yapan bir ek sayılmamalıdır.

Şimdi inceleyelim: Yukarıdaki örnekte geçen “sevdüğü vezir” tamlamasını günümüz Türkçesine “Sultanın sevdiği o vezir” diye çevirmek mümkündür. Burada “sev-” fiilini isim yapan etken “-dı” ve “-k” ekleri değildir. Bu, salt kullanımda bir fiil cümlesidir. Kişisi ve zamanı olan bir fiildir. Yani başka ifadeyle, “Sev-di-k” şeklinde bir fiil cümlesidir. Bu cümle burada isim tamlamasının tamlayanı görevinde kullanılmış ve bu kullanım bu fiil cümlesini isim yapmıştır. İster cümle olsun, isterse fiil veya sıfat, ismin çekim eklerini alan her unsur isimleşir ve isim görevi yapar.

Mesela: “yeşil”, sıfatken, “Yeşil-e bak” cümlesinde isim olmuştur. Buna sebep, sıfatın isim çekim eki almasıdır. Yani çekim eki ile yeni bir kullanıma girmesidir. Zaten çekim ekleri kelime ve cümleleri yeni kullanımlara sokarlar, yeni bağlamlara çekerler. Başka bir ifadeyle yorumlamamıza yardım ederler. Bu bakımdan onlara çekim eki denmiştir. Arapçadaki harficerlerin/çekim harflerinin karşılığıdır. Cümleler de böyledir. Mesela, “gel-di-k” bir fiil cümlesidir. Sonuna isim çekim ekleri eklendiğinde bu çekim ekleri onlara yeni görevler yükler ve bu görevler, diğer ifadeyle kullanımlar, onların anlamlarını ve türlerini değiştirir. Mesela, “Gel-di-k-i-n-i gördüm.” “Gel-di-k-i-n-e göre”, “Gel-di-k-in-de”, “Gel-di-k-in-den ötürü” şeklindeki yapılarda “gel-” fiilini isim yapan amilin “-dı-k” ekleri olmadığı gayet açıktır. Bu işlem sonunda da görevleri yüzünden kelime ve cümlelerin anlamları ve türleri değişir. Mesela “-ler” çekim ekiyle de “gel-” ve “git-” cümlelerini isim yapmak mümkündür. “Bu arada bir çok gel git-ler yaşadım.” cümlesi buna örnektir.

Dolayısıyla “Tanıdık kimselerle yolculuk sıkıntılı olmaz. Yakası açılmadık laflar herkesi sıkmamalı. Bunları işitmedik kimse kalmadı.”⁴⁶ şeklindeki bir bağlamda “Tanıdık” fiili veya fiil cümlesi “kimse”, “Açılmadık” olumsuz fiili veya olumsuz fiil cümlesi “laf” ve “İşitmedik” fiili veya fiil cümlesi de “kimse” isimleriyle birlikte ve onları niteleme görevlerinde kullanıldıkları için sıfat olmuşlardır. Yani cümlelere sıfat görevi yüklenmiştir. Kısaca, burada niteleme ve belirtme görevini “-dı-k” eklerine değil fiil cümlelerine yani “Tanıdık”, “Açılmadık” ve “İşitmedik” fiil cümlelerinin bütünlüğüne yüklemiş olduk, yalnızca eklerine değil.

⁴⁶- Gencan, a.g.e. s. 417.

Bu cümleler eksilteli yapılardır. Kısaca, “*Tanıdık kimse*” diyen biri, uzunca, yani derin/analitik yapıda şunu demek istemiştir. “*Hani biz, benle sen, bir zamanlar birini tanıdık, onunla tanıştık ya işte o kimse.*” Daha sonra bu analitik ifade aşınarak ve lüzumsuz öğelerini düşürerek “*Tanıdık kimse*” şekline dönüşmüş olmalı. Yine “*Onun tanı-dı-k-ı*” şeklindeki bir isim tamlamasının tamlayanı olan “*Tanıdık*” fiili de böyle uzun bir tasavvurun oluşturduğu bir cümledeki öğelerin hafzedilmesi sonucunda oluşmuş olmalı. Bu yapının tarihi oluşumu için de şöyle bir seneryo düşünebiliriz: “*O ve biz, birlikte bir zamanlar tanıdık ya işte o...*” şeklindeki analitik bir ifade, zaid/fazla/lüzumsuz unsurlarını düşürerek “*Onun tanıdığı*” şekline dönüşmüş olmalı. Bu tamlamadaki “*Tanı-dı-k*” fiil cümlesi, iyelik zamiri olan “*-ı*” yı alarak isimleşmiştir. Bu fiil cümlesi isimleşirken de “*-dı*” zaman ekini korumuş, yani tanınan kimsenin geçmişte olduğunu anlatmış ancak, “*-k*” eki fonksiyonunu kaybetmiş ve etkisiz bir eleman olarak yalnızca yapıda kalmıştır.

Hulasa “*-dı-k*” ekleri almış fiiller de bu ekler sayesinde sıfat-fiil olmaz; ancak kullanımla sıfat-fiil olurlar. Yani “*Tanı-dı-k*” fiili bu şekilde sıfat-fiil değil; ancak “*tanıdık adam*” tamlamasında belirten/tamlayan görevinde kullanıldığında sıfat görevi üstlenir. Burada fiil cümlesi adam ismini niteleyerek sıfat olmuştur. Aldığı ekle değil; ek ve kökle birlikte cümle bütünlüğü ile kullanılarak sıfat-fiil olmuştur; çünkü fiilin sonundaki ek bu bağlamda da yapım eki değildir. Yapının tümü sıfat olarak kullanılmıştır. Bu yüzden de sıfatlaşmıştır.

2.2.5. –en, –an yapıllı fiiller:

Belki tezimiz bu ve bundan sonra inceleyeceğimiz “*-esi*”, “*-ası*” ekiyle çürütülmek istenebilir. Ne var ki bu ekler, ilk bakışta, yani fiillerin salt söylenişlerinde yapım eki gibi gözükabilirler. Bu durumda “*-mek-te*” li şimdiki zamanın ve “*-yor*” yapıllı şimdiki zamanın çok işlek olmasının rolü vardır. Fakat şurası bir gerçek ki bu ekler de zaman anlamı taşımaktadırlar. Diğer kip eklerinden farkı bu eklerle haber kipleri oluşturulmamaktadır. Yani “*Geliyorum*”, “*Gidiyorum.*” yerine “*gel-en-im*”, “*git-en-im*” denmiyor.

Bu ekin “*Eski Türkçedeki biçimi –gen*”, “*-gan*”dır. *Ey benim gönlümni zülfü tek perişan eylegen (Sekkâkî).*⁴⁷ örneğindeki “*eyle-gen*” de görüldüğü gibi. **Bu istikametten bakılınca bu ekin hem kip eki ve hem de yapım eki olduğunu söylemek mümkündür.** Fakat yine de bu ekle yapılmış fiillerin kullanım sonucunda sıfat-fiil oldukları söylenebilir. Çünkü “*-en*”, “*-an*” ekini almış fiiller salt duruşlarında, yani bağlamsız, yalnız bir kelime konumunda sıfattan daha çok, herhangi bir ismin yerini tutmuş zamirler gibi gözükmeleler. Kökteki fiilin bildirdiği işi yapan herhangi bir kişi veya varlık anlamını ihsas etmekteleler.

Mesela “*gelen*”, “*koşan*” kelimeleri tek başlarına seslendirildiklerinde gelmekte ve koşmakta olan bir kişi veya varlık akla getirirler. Akla bir nitelik gelmez. İsim çekim

⁴⁷- Ediskun, *a.g.e.* s. 250

ekleri alınca da varlıkların adı olurlar. “Gelen-e bak”, “Gelen-i gördün mü?” örneklerinde olduğu gibi.

Kısaca “-en” yapıları fiiller, “Şimdiki ya da geniş zaman anlamıyla birlikte geçişi birer nitelik bildirirler.”⁴⁸ dense de bu yapıdaki fiiller, sonlarındaki ekler sayesinde değil, “Gelen mektup -uçan kuşlar -giden araba -oynayamayan futbolcu... vb.”⁴⁹ örneklerindeki gibi, kullanıldıkları bağlamdan, üstlendikleri görev ve kullanımdan ötürü sıfat olmuşlardır. Kullanım olmaksızın sıfat yapım ekleri ile sıfat olan kelimeler vardır. “Su-lu”, “acı-lı” örneklerinde olduğu gibi. Bu iki kelime bir tamlamanın belirteni olarak kullanılsa da sıfat almış oldukları ekten ötürü tek başlarına da sıfat olduklarını hissettirebilirler.

2.2.6 –mez, -maz yapıları fiiller:

Bu ekler “-(a)r” eklerinin olumsuzu olduğu için, bu ekler hakkında söyleyeceğimiz söz de “-(a)r” eki hakkında söylediklerimizin aynıdır. Bu ek de fiilleri sıfat yapan ek değil, kip ekidir. “Laf anlamaz biri” örneğinde “anlamaz” fiilini sıfat-fiil yapan ek değil kullanımdır.

2. 2. 7. -ası, -esi yapıları fiiller:

Bu ekler için de yine “-(y)Asl: “Gelecek zaman kavramı veren ikinci derecede işlek sıfat-fiil eklerinden biridir.”⁵⁰ dense de bu ekin de temelde bir fiil çekim eki olduğu kanaatindeyiz. Zaten makale boyunca adı geçen Türk diline kıymetli hizmetleri geçmiş dilbilimcilerin bu eklerin temelde fiil kip ekleri olduklarında anlaştıkları ortadadır. Ancak onlardan ayrıldığımız tek nokta, sıfat-fiillerin ekler vasıtasıyla olmadığı noktasıdır. Dolayısıyla biz, fiilleri sıfat-fiil yapan “-ası” ve “-esi” ekleri değil, kullanımlarıdır diyoruz.

Mesela, “bir asılası görmedüm asla benim bigi/ üç gün oldu lokmamuz yok yiyesi/ (Kız Destanı)”⁵¹ örneğindeki devrik yapıları “Asla bir asılası, asılacak, asılmaya layık, kimse görmedim benim gibi/ Üç gün oldu yiyesi, yiyecek, lokmamız yok.” şeklinde kurallı söz dizimine çevirdiğimizde “-ası” ve “-esi” eklerini almış fiillerin bu eklerden ötürü değil, kullanımdan ötürü sıfat-fiil olduğunu görürüz. Çünkü bu ekleri almış ve fakat hiçbir kullanıma sokulmamış fiiller de yine tek başlarına sıfat anlamı vermemektedirler. Mesela, “ol-ası”, “gel-esi”, “geber-esi” fiilleri hiçbir kullanıma ve bağlama sokulmadan böyle tek başlarına yazılıp söylendikleri zaman sıfat, yani nitelik adları olduklarını hissettirmezler. Bu bağlamda bu fiiller, “ol-acak”, “gel-ecek”, “geber-ecek” anlamlarını verirler. Yani çekimli fiiller olurlar. Ancak “olası iş”, “gelesi yıl”, “geberesi çocuk” gibi bağlamlarda bir tamlamanın belirteni olarak kullanıldıkları için sıfat olmuş ve görevleri tamamen değişmiştir. Ne var ki dikkat edilmesi gereken bir nokta da şurasıdır ki görevleri değişen ekler değil, eklerle birlikte gövdedir. Yani fiil

⁴⁸ Ediskun, a.g.e. s. 250.

⁴⁹ Ediskun, a.g.e. s. 250.

⁵⁰ Şahin, a.g.e. s. 68.

⁵¹ Şahin, a.g.e. s. 68.

cümlesi hep birden, ekleriyle birlikte, sıfat görevini almıştır. Bir nevi yan anlamda kullanılmışlardır.

Bu gibi örnekler sosyal hayatta da geçerlidir. Yani bu vaka sosyolojik bir gerçek olarak da karşımıza çıkmaktadır. Yetişkin bir erkek, tekbaşına insanlığın bir ferdidir. Evlenip yuva kurunca ailede babadır. İşi öğretmenlikse okulda da öğretmendir. İşte bu şekilde kelimeler de kullanımdan ötürü tür ve anlam değiştirebilirler. Dolayısıyla kelimelerin hangi sebepten ötürü anlamlarını ve türlerini değiştirdiğini bilmek ciddi bir dikkat istemektedir.

Sonuç

“Gerek Eski Türkçe ve gerek çağdaş lehçelerdeki fiil çekimlerinde zaman bildiren eklerin fiilden isim yapan ek ya da partisip menşeli olduğunu gösteren bir çok ip ucu vardır. Mesela görülen geçmiş zaman eki Bang, Deny gibi Türkologlara göre fiilden isim yapan /-it/ ekinden gelmektedir.” şeklinde görüşler ileri sürülebilir. Ne var ki bu eklerin aslen bütün Türk lehçelerinde yapım eki olduklarını söylemek zordur. Evet böyle bir kanaat vardır. Bu kanaatin doğruluk payı da olabilir; ancak bu eklerin, yani “-di” da dahil bütün partisip ekleri denilen eklerin aslen çekim ekleri oldukları ve fiilleri zaman anlamlarına çektikleri bir gerçektir. Bu eklerin sıfat-fiil yapan yapım ekleri olabilecekleri ise bizde bir şüphe uyandırmıştır.

Nitekim *“Türkiye Türkçesindeki -DI/-DU görülen geçmiş zaman ekinin iyelik kökenli şahıs ekleriyle çekime girmesi, köklerde fiilden ad türeten bir ekten geldiği görüşünü benimsetiyor. Ancak ek, Eski Türkçe döneminde oluşmasını tamamlamış olarak girdiği için yapısı kesin olarak açıklanamıyor. Ekin yapısında ayrıntıya inildiğinde O. Böhtlingk, -dik sıfat-fiil ekinin şahıs ekleriyle kaynaşmasından oluştuğunu, J. Deny – dUk sıfat-fiilinden geldiğini, W. Bang ve A. von Gabain, fiilden ad türeten -ot ekinden çıktığını ileri sürmüşlerdir. T. Banguoğlu ise -DI/-DU’yu eski bir sıfat-fiil ekine bağlama yanlısıdır.”*⁵² şeklinde mütalaalar vardır. Biz ise burada O. Böhtlingk’e katılmaktayız ve tezimizi de bu ekin esasta çekim eki olduğu kanaati üzerine bina ediyoruz. Yani eki “-du-k” şeklinde ayırarak “-di”nın fiil çekim, “-k”nın birinci çoğul şahıs eki olduğunu iddia ediyoruz. Şayet sıfat-fiil ekleri olduğu iddia edilen yukarıda adı geçen eklerin yapım ekleri oldukları ispat edilmiş olsaydı biz böyle bir makaleyi ele almazdık. Çünkü bu eklerin hem yapısı ve hem de menşei kesin olarak açıklanamıyor. Ama kesin olarak açıklanan bir gerçek var ki o da bu eklerin aslında kip ekleri olduğudur.⁵³ İşte bu kip ekleri, fiilleri cümleştirmiş/bitimli fiil hâline getirmiş ve bu cümleler/bitimli fiiller sıfat gibi kullanılınca sıfat-fiil olmuşlardır.

Malumdur ki ilmî araştırmalarda teoriler üretmek ilmî araştırmaların temel dinamiklerindedir. Bu teoriler hakikate, yani bilimsel bilgiye çok uzak olursa bunlar spekülasyon, safsata, afaki şeyler olarak nitelenirler. Teoriler, bilimsel bilgi ve gerçeğe ne

⁵²- Zeynep Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2009, s. 584-585.

⁵³- Bkz. Korkmaz, *a.g.e.* s. 585-647.

kadar yakın olursa, gerçeğin bulunmasına o kadar hizmet etmiş sayılırlar ve gerçeğin keşfine o derece yardımcı olurlar. Biz de bu konuda içimize düşen bu şüpheyi bu istikametten bakarak bir tartışmaya sunmak istedik.

Makale, bir yazı türü olarak iddia edilen şeyi ispata yönelik yazı demektir. Bilimsel alanda da bu böyledir. Ne var ki Batılı bilim adamlarının "Essay" dedikleri bir bilimsel deneme türü de vardır. Bu türlerin de bilime katkıları çoktur. Bu tür ise ispat endişesi gütmeyen, sadece farklı görüşleri sergiler ve akademik alanda bu görüşler tartışmaya sunulur. İşte biz de bu çalışmamızı hem bir deneme ve hem de bir makale üslubuyla ele alarak bu mevzuyu tartışmaya açmak istedik.

Hulasa bizim kanaatimiz şudur: Birçok kaynakta sıfat-fiil ekleri olarak, başka bir ifadeyle yapım ekleri olarak tanıtılan ve ezberi kolaylaştırmak için de "Anası mezar dizecekmış." şeklinde formülize edilen "-an", "-ası", "-mez", "-ar", "-dik", "-ecek", "-miş" ekleri temelde çekim ekleridirler. "Gel-en adam", "kahrolası dünya", "bil-mez çocuk", "koş-ar adım", "gel-ecek yıl", "bil-miş biri" gibi kullanım ve bağlamlarda ise temeldeki kip anlamlarını korumakla birlikte, kökleriyle bir bütün olarak sıfat-fil olmuşlardır. Yani "-lı", "-lı", "-ak", "-ık", "-ağan" gibi sonlarına gelen kelimelere bağlamsız ve temel kullanımlarında iken bile sıfat anlamı veren ekler gibi değildirler. Yani "Adam gelecek", "Adam bilmiş", "Adam tanıdık", "Adam geberesi", "Adam bilmez" "Adam gelen..." yapılarındaki ekler kip eki iken "gelecek adam", "tanıdık adam", "geberesi adam", "bilmez adam", "bilen adam" yapılarında bu ekler **fonksiyonsuzdur**. Yani fiillere sıfat anlamı katmazlar. Bu bağlamdaki fiilleri sıfat-fiil yapan ise ekleriyle birlikte fiilleri bir bütün olarak sıfat gibi kullanılmalarıdır.

Özetle, fiilleri sıfat yapan, ekler değil, kullanımdır.

KAYNAKÇA

- AKSAN Doğan (2007). *Her Yöniyle Dil*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- BANGUOĞLU Tahsin (1974). *Türkçenin Grameri*, İstanbul: Baha Matbaası.
- ERCİLASUN A. B. vd. (2006). *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Grameri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ECKMANN Janos (2005). *Çağatayca El Kitabı*, Çev. Günay Karaağaç, Ankara: Akçağ.
- EDİSKUN Haydar. (1985). *Türk Dilbilgisi*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- ERGİN Muharrem. (1990). *Üniversiteler İçin Türk Dili*, İstanbul: Bayrak/Basım/Yayım/Tanıtım.
- GABAİN A. Von. (1988). *Eski Türkçe'nin Grameri*, Çev. Mehmet Akalın, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- GENCAN Tahir Nejat (2001). *Dilbilgisi*, Ankara: Ayraç Yayınları.
- GÖĞÜŞ Beşir (1995). *Ortaokullar İçin Türkçe Dersleri 8*, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.
- HACİEMİNOĞLU Necmettin (2008). *Karahanlı Türkçesi Grameri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- İLKER A. vd. (1993). *Türk Dili ve Edebiyatı Türk Dili 3*, Ankara: Devlet Kitapları.
- KARA Mehmet (2001). *Türkmence (giriş-gramer-metinler sözlüğü)*, Ankara: Akçağ.
- KORKMAZ Zeynep (2009). *Türkiye Türkçesi Grameri*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KURT M. Hakkı (1998). *Dilbilgisi İlköğretim 7*, İstanbul: Morpa Kültür Yayınları.
- ŞAHİN Hatice (2003). *Eski Anadolu Türkçesi*, Ankara: Akçağ.
- TİMURTAŞ Faruk Kadri (2005). *Eski Türkiye Türkçesi*, Ankara: Akçağ.